

Mehmet Genç'in Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü İlkelerinin Analitik Kritiği ve İktidar Birikimi

Mehmet Genç's Analytical Critique of the Principles of the Ottoman Economic Worldview and the Accumulation of Power

Yahya Ayyıldız

Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, Malatya, Türkiye,
yahya.ayyildiz@ozal.edu.tr,
ror.org/01v2xem26

Geliş Tarihi/Received: 07.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 01.07.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
28.08.2025

Öz: Osmanlı iktisadi sistemini açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlardan biri, Mehmet Genç'in Osmanlı iktisadi dünya görüşüne ait iaşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleridir. Bilimin eleştirisiyle geliştiği gerçeğini göz önünde bulundurarak söz konusu ilkeler analitik kritiğe tabi tutulmuştur. Böylesi bir girişimin amacı, bu ilkelerin anlam içeriğini açık ve seçik hâle getirmektir. İkinci olarak bu ilkelerin Osmanlı iktisadi gerçekliğiyle ne kadar uyumlu olduğunu sınamaktır. Üçüncü olarak Osmanlı iktisadi gerçekliğini daha farklı perspektiflerle açıklama imkânının olup olmadığını soruşturmak. Analitik inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Genç'in önerdiği üç ilkenin anlam analizinin yanı sıra Osmanlı iktisadi gerçekliğiyle nedensellik bağının boyutu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bütün sistemlerin, "sermaye birikimi" ile "iktidar birikimi" ilkelerine dayalı olmak üzere ikiye ayrıldığı varsayılabilir. Kapitalizm, "sermaye birikimi" ilkesine dayanırken Osmanlı sistemi, "iktidar birikimi" ilkesine dayanır. Osmanlı iktisadi uygulamaları, alternatif bir iktidar odağı oluşturma potansiyeline sahip olan sermaye birikimini sınırlamış ve iktidar birikimini esas almıştır. İktidar birikimi, kavram olarak değil ama anlam olarak Genç'te belirli ölçüde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İaşecilik, Fiskalizm, Gelenekçilik, İktidar Birikimi

Abstract: One of the theoretical approaches to explain the Ottoman economic system is Mehmet Genç's principles of provisionism, fiscalism and traditionalism belonging to the Ottoman economic worldview. Considering the fact that science develops through criticism, these principles have been subjected to analytical criticism. The aim of such an attempt is to make the semantic content of these principles clear and distinct. Secondly, to test how compatible these principles are with the Ottoman economic reality. Thirdly, to investigate whether it is possible to explain the Ottoman economic reality with different perspectives. In this study, where the analytical examination method is used, the semantic analysis of the three principles proposed by Genç as well as the extent of the causal link with the Ottoman economic reality have been determined. However, it can be assumed that all systems are divided into two, based on the principles of "capital accumulation" and "accumulation of power". While capitalism is based on the principle of "capital accumulation", the Ottoman system is based on the principle of "accumulation of power". Ottoman economic practices limited the capital accumulation, which had the potential to create an alternative focus of power, and took accumulation of power as a basis. The accumulation of power is present in Genç to a certain extent, not as a concept but as a meaning.

Keywords: Ottoman, Provisionism, Fiscalism, Traditionalism, Accumulation of Power

Extended Abstract

It can be said that one of the theoretical approaches to explain the Ottoman economic system is the principles of provisionism, fiscalism and traditionalism belonging to Mehmet Genç's Ottoman economic worldview. These principles are an extraordinary breakthrough in understanding Ottoman economic life. However, considering the fact that science develops through criticism, these principles have been subjected to analytical criticism. The aim of such an attempt is to make the content of the meaning of these principles clear and distinct. Secondly, to test how compatible these principles are with Ottoman economic reality. Thirdly, to investigate whether it is possible to explain Ottoman economic reality from different perspectives.

In this article, the analytical method was primarily used. The analytical method was used in examining Genç's three principles or determining their scope of meaning. However, the transformation of the Ottoman classical system cannot be explained by ignoring the process of integration into the capitalist world-system. Therefore, Genç's three principles and their transformation were evaluated by taking into account Wallerstein's capitalist modern world-system approach.

The analysis determined that the concept of provisioning has four different meanings. Two of these meanings were attributed to this concept by Genç. The other two are meanings that can be derived from the concepts of provisioning or provisionism. The first meaning Genç attributes to the concept of provisioning is "the abundance, quality and cheapness of the goods and services produced". This meaning contradicts the reality of a need economy where there is no increase in productivity. The second meaning is "to ensure that the people live by keeping the economy running". This meaning is a principle observed not only by the Ottomans but by all states. The third meaning that Genç does not attribute to the concept of provisioning but can be derived from this concept emerges in Sombart's association of feudalism and capitalism with the concepts of subsistence and earnings. Accordingly, the third meaning is that the food, clothing and shelter needs of slaves and serfs are met by slave owners. The fourth meaning is that some basic needs of the capital population, such as food, are provided by the state.

The second principle, fiscalism, has not been translated into Turkish and therefore has been translated as taxation or fiscalism. The meaning Genç attributes to fiscalism is "increasing treasury revenues and at the same time reducing expenditures." Increasing revenues and reducing expenditures are contradictory in an absolute sense or point to different directions. These two elements, increasing revenues and reducing expenditures, cease to be contradictory only within the framework of the "balanced budget" principle. Therefore, fiscalism does not mean taxation or fiscalism, but balanced budgeting or the principle of budget balance.

The third principle, traditionalism, has two different meanings. The first is "to maintain the current system", and the second is "the worldview that shapes the system". In the Ottoman Empire, the traditional worldview lasted from its foundation until the end of the 18th century, whereas the will to "maintain the current system and prevent change" began in the 16th century and continued until the end of the 19th century.

The meaning of catering, which is "the abundance, quality and cheapness of the goods and services produced", does not fully correspond to the Ottoman reality. Because, as Genç also stated, the Ottoman Empire was a necessity economy and aimed to keep not only consumption but also production within certain limits and was not interested in increasing supply. The causal link between catering and the foreign trade policy that restricted exports and encouraged imports also needs proof. The foreign trade policy in question was not implemented for "the abundance and cheapness of the supply of goods and services" but was fundamentally implemented for foreign policy reasons. Although it indirectly increased the supply of goods, it was not implemented for this purpose. The causal link between

fiscalism, that is, balanced budgeting, and attempts to prevent national purchases, confiscation and export-oriented production also needs stronger evidence. Obtaining income through confiscation does not mean that the confiscation was carried out for the purpose of income; just as obtaining income through traffic fines does not mean that traffic fines were imposed for fiscalist purposes.

In this context, the principle of “accumulation of power” can be taken into consideration in order to better explain the Ottoman economic reality. According to Wallerstein, capitalism is based on the principle of “infinite capital accumulation”. If the concept of capital here is not limited to industrial production but is used in the sense of “all means of production”, an explanation that will encompass not only capitalism but also the feudal and slave systems that preceded it will be reached. In contrast, central and eastern societies outside of Europe can be explained with the principle of “accumulation of power”. Accordingly, what is essential is not the accumulation of capital, but the accumulation of power. In this system, it is sufficient for the economy to be functional and to be able to pay taxes to finance the government. Again, in this system, capitulations can be given to restrict exports and encourage imports for the political or military goals of the government. Practices such as miri mubayaa and confiscation are aimed at pruning the formation of capital that has the potential to become the focus of power. The practices that appear to be equality are to prevent capital accumulation, because capital accumulation produces its own power, as seen in the example of the bourgeoisie. The acquisition of agricultural lands into public ownership is also for the same reason, because feudalism is the clearest indication that owning land also means owning power. Although keeping profit rates low was interpreted as protecting consumer welfare, it also served to prevent capital accumulation, which was seen as a potential threat to the current government. When it concerns society and production, interest is either banned or an interest rate much higher than the profit rate is determined, but when it comes to financing power, the opposite is the case.

1. Giriş

Osmanlı iktisadi sisteminin hangi kavram ve teorilerle anlaşılıp açıklanması gerektiğine yönelik ilk yaklaşım, 1960’lı yıllarda ATÜT başlığı altında yapılan tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalarda başlıca iki yaklaşım ortaya konulmuştur. Birincisi, Osmanlı’nın feodal olduğu ve dolayısıyla feodalizm modeliyle açıklanabileceğidir. İkincisi ise Osmanlı’nın, Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) kavramıyla açıklanması gerektiğidir (Sencer, 1999, s. 7). Bu tartışmalar, ağırlıklı Marksist çevrelerle sınırlı kalmış ve belirgin bir sonuca ulaşamamıştır. Bir başka teorik alternatif de Weber’in patrimonyalizm-prebendalizm yaklaşımıdır.

Söz konusu hipotezlerin dışında Osmanlı iktisadi sisteminin hangi teorik çerçeveden anlaşılması gerektiğine yönelik ilk kapsamlı öneri, Mehmet Genç’ten gelmiştir. Mehmet Genç’in “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü” olarak adlandırdığı ve iâşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik diye belirlediği üç ilke, Osmanlı çalışmalarında teorik düzeyde önemli bir atılım sağlamıştır. Genç’in üç ilkesi, Osmanlı çalışmalarında yoğun bir şekilde kullanılmış ve oldukça benimsenmiştir. Öyle ki alanında en çok atıf yapılan birkaç isimden biri Mehmet Genç olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Genç’in tespit ettiği üç ilkenin Osmanlı iktisadi sistemini ne kadar açıklayabildiğini eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Bunun için öncelikle ilkelerin içerik analizi yapılacaktır. Bununla birlikte ilkelerin Osmanlı gerçekliğiyle olan ilişkisi belirlenmeye çalışılacaktır. Bir başka ifadeyle söz konusu ilkeler, iç ve dış tutarlılık açısından kritiğe tabi tutulacaktır. Ayrıca Osmanlı iktisadi gerçekliğine ait çelişik gibi görünen olgular ve özellikle kapitalizmin öncüsü olan ülkelere nazaran geride kalınmasına yol açan uygulamalar, “iktidar birikimi” ilkesi çerçevesinde yeniden yorumlanacaktır.

2. Teorik Arka Plan

İaşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleri, ilk kez Mehmet Genç'in 1989 yılında yayımlanan "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" adlı makalesinde yer almış ve bu makalenin yayımlanmasından itibaren Osmanlı çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkiyi, ilkelere yapılan atıflarda görmek mümkündür.

İlkeler üzerine yapılan değerlendirme çalışmalarının büyük kısmı, ilkelerin daha iyi anlaşılması veya açıklanmasına yöneliktir. Bu minvaldeki çalışmalar arasında Abdullah Mesud Küçükkalay'ın "Kaotik Bilgiden Senkronik Bilgiye Bir İktisat Tarihi Teorisyonu: Mehmet Genç" ve "Mehmet Genç Bir Âlimin Hayat ve İlim Serencamı" adlı çalışmaları, Antony Greenwood'un "Osmanlı'da Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İaşesi", Erol Özvar'ın "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre", Coşkun Çakır'ın "İmparatorluğun İktisat Tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021) Hayatı, Kişiliği, Eserleri", N. Ümit Tol'un "Mehmet Genç Üzerine Biyografik Bir Araştırma", A.Y. Çamlı ve Y. Alkan'ın "Evaluation of the Relationship Between Ottoman Economic Thought and Political Economy in Practice" sayılabilir.

Eleştirel yaklaşımlara da yer veren genel değerlendirme çalışmaları için Murat Çizakça'nın "Mehmet Genç ile Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuzbeş Yıl", Edhem Eldem'in "Mehmet Genç'in Osmanlı Klasik Sistemini Algılayışı", Ariel Salzmänn'in "Mehmet Genç, İktisat Tarihçisi" ve Şevket Pamuk'un "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi" adlı çalışmaları örnek verilebilir.

Çizakça, Eldem, Salzmänn ve Pamuk, söz konusu ilkelerin sadece Osmanlı değil, başka devletler için de geçerli olduğunu belirtir. Çizakça (2013, s. 166), Roma ve Bizans'ta; Eldem (2013, s. 181), neredeyse bütün prekapitalist devletlerde; Salzmänn (2013, s. 205), erken modern dönem devletlerinde ve Pamuk (2021, s. 327) da Sanayi Devrimi ve kapitalist çağ öncesi devletlerinde Genç'in üç ilkesinin benzeri bir rol oynadığını ifade eder. Bu isimlerin eleştirisi, ilkelerin Osmanlı'ya has olmadığı noktasında toplanmaktadır. Genç (2014a, s. 76) de bu ilkelerin Osmanlı'ya has olmadığını belirterek, "Bunlar tek tek veya kısmen başka ülkelerde, başka çağlarda, her yerde, her zaman bulunabilen ilkelerdir. Osmanlılar bu ilkelerin ne mucidi ne de yegâne uygulayıcıları idiler" demektedir. Genç'in bu ifadesine rağmen pek çok isimde böyle bir algının oluşma nedeni, muhtemelen, söz konusu ilkelerin diğer toplumlardaki uygulamalarla ilişkisinin açıklıkla belirlenmemesidir.

Bununla birlikte Eldem (2013, s. 178), söz konusu ilkelerin Osmanlı iktisadi gerçekliğini ne kadar yansıttığının veya ne kadar retorikten ibaret olduğunun sorgulanması gerektiğini belirtir. Benzeri bir eleştiride bulunan Pamuk (2021, s. 327), ilkelerin, Osmanlı ekonomisinin nasıl işlediğini değil, sadece devletin önceliklerini yansıttığını ifade eder. Genç (2014a, s. 28) de aslında farklı bir düşüncede değildir, çünkü kavramlaştırmanın genel adı "Osmanlı iktisadi sistemi" değil, "Osmanlı iktisadi dünya görüşü"dür. Bu ikisi arasında önemli bir ayrım vardır. Örneğin Osmanlı iktisadi dünya görüşüne ait iaşecilik ilkesi, toplumun iaşesinin teminini emreder veya bunu zorunlu görür, ama gerçek hayattaki uygulama, bu amacı gerçekleştiremeyebilir. Amaç ile sonuç arasındaki fark, Büyük Kaçgunluk'ta olduğu gibi devletin kapasite sorunundan da kaynaklanabilir veya kapitülasyonlarda olduğu gibi siyasi amaçla alınan kararlar uzun vadede iâşe sorununa da yol açabilir.

Eldem (2013, s. 179), Osmanlı tarihçilerinin 1950 veya 1960'lardan itibaren meşgul olduğu ve Genç tarafından "Osmanlı niye başaramadı?" şeklinde ifade edilen meselenin, sorunlu olduğunu öne sürer. Bu yaklaşımın, Avrupa'yı normal, diğer tecrübeleri ise anormal kabul etmek anlamına geldiğini belirterek Avrupa'yı norm olarak görmeyi eleştirir. Ancak diğer tecrübeler kendi yollarında ilerleyemeyip Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizme entegre olunca, kaçınılmaz olarak Avrupa'daki gelişmeler dikkate alınmıştır. Tabii Avrupa merkezilik elbette eleştirilmelidir ama bunu eleştirmek, Avrupa'daki gelişmelere bigâne kalmak anlamına gelmemelidir. Dolayısıyla "Osmanlı niye başaramadı?" veya "Batı

karşısında neden geride kaldık?” sorusu, hayati düzeydeki önemini korumaktadır ve cevaplanmayı beklemektedir.

3. Yöntem

Bu makalede öncelikle analitik yönetime başvurulmuştur. Analiz, bir kavramı veya konuyu en küçük yapıtaşlarına kadar ayırıp her bir parçayı ayrı ayrı incelemek, bu parçaların kendi aralarındaki ilişkileri tespit etmek ve daha sonra bunları birleştirerek konuyu yeniden anlamlandırmak veya yorumlamaktır. Nitel veri analiz yönteminin “tematik analiz”, “dokümanter analiz” ve “içerik analizi” gibi çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu yöntemler psikoloji, iletişim, sosyoloji gibi bilim dallarının yanı sıra iktisat tarihi alanında da kullanılmaktadır. Tematik analiz, verilerin veya bir metnin içeriğindeki temaları tespit ederek metnin görünen anlamının yanı sıra saklı anlamları da gün ışığına çıkarmayı amaçlayan bir veri analiz yöntemidir. İçerik analizi, metin gibi farklı veri kaynaklarını belirli kod veya kategorilerle sınıflandırarak analiz etme biçimidir. Dokümanter analiz ise konuyla ilgili birincil kaynak dokümanların veya verilerin toplanması, sınıflandırılması, değerlendirilmesi ve analiz edilmesine dayalı bir yöntemdir. Bu analiz yöntemlerinde temel amaç, eldeki kaynağın sunduğu verilerin ölçülebilir veya test edilebilir anlamlarını tespit edip yorumlayabilmektir (Özden, 2024, s. 69). Genç’in üç ilkesinin incelenmesinde veya bunların anlam kapsamının tespit edilmesinde analitik yönetime başvurulmuştur.

Osmanlı, büyük bir devlet olarak belirli ölçüde kendi kendine yeterliliğe sahiptir. Wallerstein, bu tür yapıları dünya-imparatorluk olarak adlandırır ve buna verdiği örneklerden biri de Osmanlı’dır. Bununla birlikte Osmanlı’yı analiz eden bazı yaklaşımlar, Osmanlı ile dünya arasındaki ilişkiyi ihmal edilebilir düzeyde görürler. Ancak Osmanlı, dünyadan kopuk olarak yaşamamıştır ve Osmanlı iktisadi sistemini açıklamak, dünya ile etkileşimini tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede Wallerstein’in “kapitalist modern dünya-sistemi” yaklaşımı, konunun küresel boyutunun açıklanmasında önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Wallerstein (2006, s. 16), kapitalizmi, “sonsuz sermaye birikimi” olarak tanımlamakta ve aynı olguyu iktisat bilimi, “kâr maksimizasyonu” olarak ifade etmektedir. Wallerstein’a göre sonsuz sermaye birikimini öngören ve Avrupa’da ortaya çıkan dünya-ekonomi, Osmanlı ve Çin gibi dünya-imparatorluklarını kapsayarak bir dünya-sistemine dönüşmüştür. Wallerstein (1979, s. 392), Osmanlı’nın 16. yüzyıldan itibaren kapitalist dünya-sisteminin etki alanına maruz kaldığını, 19. yüzyılda ise kapitalizme tamamen entegre olduğunu öne sürer. Osmanlı klasik sisteminin dönüşümü, kapitalist dünya-sistemine entegrasyon süreci göz ardı edilerek açıklanamaz. Bu nedenle Genç’in üç ilkesi ve bunların dönüşümü, Wallerstein’in kapitalist modern dünya-sistemi yaklaşımı göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

4. Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri

İlkelerin analizine geçmeden önce Genç’in üç ilkesinin içeriğini ve bunların Osmanlı’daki çeşitli yansımalarını ortaya koymak gerekir. Genç’e (2013, s. 252) göre bu ilkeler sayesinde iktisadi hayata ilişkin “garip, anlaşılabilir ve çelişkili bir tavırlar mozaiğini” anlamamız mümkün olacak ve gündelik hayatın dağınıklığı içerisinde ekonominin bütününe görmemiz kolaylaşacaktır.

Üç ilkenin ne olduğu ve nasıl işlediği, klasik dönemde Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu objektif şartlar göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Söz konusu dönemde temel üretim aracı topraktır ve verimlilik artışı sağlamak oldukça zor veya imkânsıza yakın düzeydedir. Bunun yanı sıra ulaştırma maliyetleri yüksek ve pazar ilişkilerinin hacmi de düşüktür. Bu şartlar, ekonominin oldukça durgun ve özellikle kıtlık ve kuraklık gibi harici etkilere karşı kırılgan olmasını sağlamaktadır (Genç, 2014a, s. 46).

Bu şartlar çerçevesinde ekonomik faaliyetlerin amacı, ihtiyaçların karşılanmasına odaklanmıştır. Genç’e (2007, s. 525) göre “Klasik dönemde Osmanlı yöneticilerinin iktisat anlayışı ihtiyaç kavramında temelleniyordu. Onların zihin dünyasında iktisadi faaliyetin özü bütün katmanlarıyla toplumun ve devletin ihtiyaçlarını gidermekten ibaretti.”

Söz konusu objektif şartlar çerçevesinde ihtiyaçları karşılamaya odaklanmış bir iktisat anlayışı, öncelikle toplumun iâşesinin karşılanmasını önemsemiştir. İâşecilik veya provizyonizm ilkesine göre, “iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Binaenaleyh üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir.” (Genç, 2014a, s. 56) “Provizyonizmin amacı, ... ekonomiyi işler vaziyette tutarak halkın yaşamasını ve tabii halkla birlikte ordunun, bürokrasinin, sarayın vs. herkesin kıtlığa düşmeden var olmaya devamını sağlamaktır.” (Genç, 2014a, s. 76). Ekonomik faaliyetlerde üretici ve tüketici olmak üzere iki taraf vardır ve “İâşe ilkesi, iktisadi faaliyete bu iki açıdan ikincisi, yani tüketici açısından bakan görüşün dayandığı ilkedir.” (Genç, 2014a, s. 41). Provizyonizm, Osmanlı’da her zaman geçerli olmamıştır. “Osmanlılar ... genel ve yaygın provizyonizmi, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar 300 yıldan fazla bir süre içinde kesintisiz olarak uygulamışlardır.” (Genç, 2014a, s. 77).

Toplumsal iâşesinin karşılanması ihtiyacı, zirai üretimden ticarete, lonca sisteminden kapitülasyonlara, mülkiyet yapısından vakıf sistemine kadar iktisadi ve sosyal hayatın pek çok alanında kapsamlı düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır (Genç, 2007, s. 525).

Osmanlı ekonomisi, nihayetinde bir tarım ekonomisidir ve üretim ile istihdamın en az %80’i bu sektörden sağlanmaktadır. Haliyle iâşecilik ilkesinin uygulanmasına yönelik düzenlemeler, ilk önce bu sektörde geçerli kılınmış ve bunun için küçük ölçekli işletmeler tercih edilmiştir. Çünkü “Ziraatta mümkün olan en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştireceğini düşündükleri işletme tipi küçük ölçekli aile işletmeleri idi.” (Genç, 2007, s. 525). Benzeri bir uygulama, lonca sisteminde de geçerlidir. “Ziraattan gelen ürünler, ... işletme boyutları tıpkı ziraattaki gibi küçük ölçekli esnaftan oluşan bir grubun pazarlaması ile ihtiyaçlara cevap veriyordu.” (Genç, 2007, s. 525).

Verimliliğin düşük olduğu şartlarda herkesin iâşesinin sağlanabilmesi için gözetilen değerlerden biri de eşitlik olmuştur. “Toprakta mülkiyetin devlete ait bulunmasının pratikteki başlıca amacı, kaynak dağılımını eşitlikçi bir denge içinde tutmak, üretim ve refahı, teknolojinin değişmediği bir ortamda, azamiye çıkarabilmektir.” (Genç, 2014a, s. 67). Toprağı işleyen çiftçilere tahsis edilen arazi, bir çift öküzün sürebileceği miktardadır ve bir ailenin geçimini ancak sağlamaktadır. Kabul edilen kâr hadleri benzeri bir eşitliği lonca sisteminde öngörmektedir. Kâr haddi yüzde 5 ile 15 arasında değişmektedir ve bu oran, esnaflar arasında eşitlikçi bir yapının korunmasını sağlamaktadır. İâşecilik ilkesinin bir gereği olarak “Ziraat, madencilik, sanayi, ticaret, esnaflıkta kaynakların bölüşümünde büyük farklılaşmaların oluşmaması esastır.” (Genç, 2014a, s. 67).

Provizyonizmin yansımalarından birinin de dış ticarete görüldüğü söylenebilir. “Provizyonizme dayanan iktisadi anlayış, dış ticarete ihracatı zorlaştırmacı ve kısıtlayıcı, ithalatı ise kolaylaştırmacı ve teşvik edici niteliğiyle Osmanlılar’ın çağdaşı Avrupa’da uygulanan merkantilist korumacı politikalara hiç benzemeyen bir hüviyet göstermektedir.” (Genç, 2007, s. 525). Kapitülasyonlar, bu anlayış çerçevesinde gelişmiş ve 17. yüzyılın ilk on yılından itibaren Hollanda ve İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupalı ülkelerin tüccarlarına, Müslüman tüccarlardan daha fazla ayrıcalık tanımıştır (Genç, 2014a, s. 197). İâşecilik ilkesi o kadar güçlüdür ki İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Antlaşması’nda Osmanlı, ithalatı sınırlandıran korumacı politikalar için mücadele etmek yerine ihracatı zorlaştırmacı bir çaba içerisinde olmuştur (Genç, 2014a, s. 89).

Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ikinci ilkesi ise fiskalizmdir. “En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Hazine gelirlerinin esas fonksiyonu devletin yapması gereken harcamaları karşılamak olduğu için, fiskalizmin dolaylı bir uzantısı olarak, harcamaları kısma yönelik çalışmaları da zikretmek doğru olur.” (Genç, 2014a, s. 46).

Ancak klasik dönemin sonlarına doğru artan savaş harcamalarının da bir sonucu olarak fiskalizm, “iktisadi kararların pek çoğunda birinci derecede getireceği vergi gelirini dikkate alan fiskosantrizme

dönüşür.” (Genç, 2007, s. 526). Bunun sebebi ise “Pazar ilişkilerinin hacim itibarı ile düşüklüğü ve artış hızının yavaşlığı”dır (Genç, 2014a, s. 79). Buna karşın Avrupa’da fiskalizm, pazar ilişkilerinin gelişmesi ve tüccar sınıfının etkinliği sayesinde “esnek ve değişken bir nitelik kazanabilmiştir.” (Genç, 2014a, s. 79).

Sistemin üçüncü ilkesi gelenekçilik veya tradisyonalizmdir. “Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş varolan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlanabilir.” (Genç, 2014a, s. 44). “Burada gelenek, hukuki yaptırım gücüne kavuşturulmuş kurallar bütünüdür.” (Genç, 2014a, s. 78).

Klasik dönemin başlarında gelenekçi bir tutumdan söz edilemez. Bu dönemde sergilenen tutum, “ibâdullaha (halka), mîrîye (devlete), nâfi (faydalı) ise ve kimesneye mazarratı (zararı) yoğ ise’ benimsenmekte tereddüt edilmez, aksi halde reddedilirdi.” (Genç, 2007, s. 529). Ancak “16. yüzyılda sistem yerleştikten ve kendileri de bunun farkına vardıldıktan sonra, devleti aliyye-i ebed müddet ismini koyduktan ... sonra gelenekçi olmaya başladılar. Ondan sonra tecrübe edilmiş ve kadim olan modele göre hareket etmeye başladılar.” (Küçükkalay, 2022, s. 345). Gelenekçilik, “kadîmden olagelene aykırı iş yapılmaması” (Genç, 2014a, s. 224) şeklinde anlaşılmıştır.

“Bu üçlü referans sistemi, üretim faktörleri üzerinde devletin kurmaya çalıştığı kontrole istinat ediyordu. Toprak, emek ve sermayenin tasarrufu, dağılımı, mübadelesi ve fiyatlarını kontrole çalışan bu düzenlemelerin Osmanlı iktisadi ve ticari yapısını oluşturmada ve parametrelerini belirlemede oynadığı rol son derece önemli olmuştur.” (Genç, 2007, s. 526).

Üç ilkeye dayalı iktisadi dünya görüşü, 18. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başlamış ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern bir ekonomiye geçişin temelleri atılmıştır. “Değişme döneminin daha başlarında gelenekçilik ilke olarak hızla terkedildi. Ancak provizyonizm ve fiskalizm, iktisadi hayatın hemen her alanına aktif şekilde giren devletin hem saiki hem aletleri olarak son derece yoğunlaşıp varlıklarını sürdürdü.” (Genç, 2007, s. 531). “Provizyonizmin yavaş yavaş terkedilmesi 1840’larda başlamış ve ancak 1860’lardan itibaren silinmeye yönelmiştir.” (Genç, 2014a, s. 89).

5. Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü İlkelerinin Analizi

Bu kısımda Osmanlı iktisadi dünya görüşü ilkelerinin her biri ayrı ayrı analiz edilecek ve anlam kapsamı açık ve seçik hale getirilmeye çalışılacaktır.

5.1. İaşeciliğin analizi

Genç’in ilkelerinden birincisi iaşeciliktir ve kelimenin kökü olan iâşe kavramına, TDK’da (1998, s. 1031) “yedirip içirme, besleme, bakma”, Kubbealtı Lugatı’nda (2024) ise “ayş” “yaşamak, hayatta kalmak” kökünden “yedirip içirme, yiyip içmesini sağlayıp geçindirme” anlamları verilmiştir. Bu tanımlardan hareketle iaşenin kısaca “geçindirme” anlamına geldiği söylenebilir. İaşenin “geçim” değil “geçindirme” olduğuna dikkat etmek gerekir, çünkü geçim kelimesinin klasik Türkçedeki karşılığı “maişet”tir. Genç’in metinlerinde iaşenin yanı sıra provizyonizm de kullanılmaktadır ve Cambridge sözlüğünde (2011) provisions kelimesi, “tedarik etmek” veya “yiyecek ve diğer gerekli şeylerin tedariki” anlamına gelmektedir ki “geçindirme” anlamına oldukça yakındır.

Genç’in metinlerinde iaşecilik kavramı, iki anlamda kullanılmıştır. İaşeciliğin birinci terim anlamı, “üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması”dır (Genç, 2014a, s. 41). Ancak mal ve hizmet arzının artırılması, verimlilik artışının neredeyse hiç olmadığı tarım toplumlarının iktisadi gerçekliği içerisinde yer almamaktadır. Örneğin Clark’a (2013, s. 2) göre MÖ 1000 ile MS 1750 yılları arasındaki yaklaşık üç bin yıllık dönemde dünya genelinde kişi başına düşen gelir, 2000 yılı değerleriyle, yaklaşık 1000 ABD doları düzeyindeyken, Sanayi Devrimi sonrasında dramatik bir artış göstererek 2000 yılında 12 bin ABD

dolarına ulaşmıştır. Yani binlerce yıllık tarımsal üretim döneminde verimlilik ve dolayısıyla mal ve hizmet arzı neredeyse hiç artmamıştır.

İaşeciliğin amacı veya buradan hareketle ikinci terim anlamı ise “ekonomiyi işler vaziyette tutarak halkın yaşamasını ve tabii halkla birlikte ordunun, bürokrasinin, sarayın vs. herkesin kıtlığa düşmeden var olmaya devamını sağlamaktır.” (Genç, 2014a, s. 76). Bu anlamıyla iaşeciliğin sadece Osmanlı’ya has olmadığı, bütün toplumlar da görüldüğü ve hatta sadece kapitalizm öncesi veya Sanayi Devrimi öncesindeki devletlerde değil, günümüzün kapitalist devletlerinde de görüldüğü açıktır. Bugün herhangi bir devletin temel görevlerinden biri, “ekonomiyi işler vaziyette tutarak halkın yaşamasını” sağlamaktır. Her ne kadar kapitalizm, Sombart’ın (2008, s. 24) ifadesiyle, geçimi değil kazancı ilke ediniyorsa da toplumun geçiminin sağlanması ve bunun gereklerinin yapılması, kazanç veya kâr maksimizasyonu ilkesiyle bütünüyle çelişmemektedir.

M. Genç’in yüklediği bu iki anlamın dışında iaşecilik kavramının iki temel anlamı daha bulunmaktadır. Bu iki anlam, Genç’in metinlerinde olmamakla birlikte genel literatürde yer almaktadır. İaşeciliğin üçüncü terim anlamı, Sombart’ın geçim-kazanç ikileminde ortaya çıkmaktadır. Sombart’a göre kapitalizm kazanç ekonomisiyken, feodalizm geçim ekonomisidir. Kapitalizm, kazanç için kazancı ilke edinen, sınırsız bir kazanç peşinde koşmayı arzulayan bir sistemdir. Buna karşın feodalizm, ihtiyaçların asgari veya doyumluk düzeyde karşılanmasıyla sınırlı bir geçim ekonomisidir (Sombart, 2008, s. 24). Feodalizmin emek gücünü oluşturan serfler, toprak kölesidir ve geçimleri, senyör tarafından sağlanır. Çalıştıkları arazi, senyörün mülkü olduğu gibi, “buğday ve mısırını lordun değirmeninde öğütmek, ekmeklerini onun fırınında pişirmek, üzümelerini onun şaraphanesinde ezmek, yağlarını onun yağhanesinde yapmak, onun güvercinliğinden yararlanmak v.b. mecburiyetindedirler.” (Cin & Akyılmaz, 1995, s. 310). Böylesi bir sistemde senyör, serfler için “yiyecek ve diğer gerekli şeylerin temini”ni sağlamakta ve karşılığında onların emeklerinden faydalanmaktadır. Daha uç bir geçindirme veya iaşecilik örneği ise menkul kölelikte görülmektedir. Antik ekonominin latifundialarında veya modern dönemin plantasyonlarında çalışan menkul kölelerin geçimi, efendileri tarafından sağlanmaktadır. Köle sahipleri, kölelerin günlük yiyeceğini, giyeceğini, barınma yerlerini temin etmekte, yani onların iaşesini sağlamaktadır. İaşeciliğin üçüncü anlamı, köle veya serflerin geçiminin efendileri tarafından sağlanmasıdır. Mehmet Genç, iaşeciliği bu anlamda kullanmamakla birlikte iaşeciliğin diğer toplumlar da bu anlama geldiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

İaşeciliğin dördüncü terim anlamı ise özellikle başkentler gibi büyük şehirlerin ihtiyacının en azından belirli bir kısmının piyasa ilişkileriyle değil de doğrudan devlet tarafından karşılanmasıdır. Örneğin Greenwood, “Osmanlı’da Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul’un Et İaşesi” adlı makalesinde iaşeciliği bu anlamda kullanır ve haliyle Osmanlı’dan önce Bizans ve Roma’da da benzeri uygulamaların olduğundan söz eder. Ancak Genç’in iaşecilik kavramını bu anlamda kullandığı söylenemez.

5.2. Fiskalizmin analizi

Osmanlı iktisadi dünya görüşü ilkelerinin ikincisi fiskalizmdir. Diğer iki ilke, genellikle İngilizce karşılıklarıyla birlikte kullanılırken bu ilkenin Türkçedeki karşılığına yer verilmemiştir. Bu nedenle fiskalizm, farklı kavramlarla karşılanmış ve örneğin Eldem (2013, s. 175) “vergicilik”, Küçükkalay (2022, s. 333) ise “maliyecilik” diye çevirmiştir. Fiscal kavramı Cambridge sözlüğünde (2011) sıfat olarak “kamu maliyesi ve vergileriyle ilgili” anlamına gelmekte ve bu nedenle fiskalizmi, vergicilik veya maliyecilik olarak çevirmek yanlış olmayacaktır.

Fiskalizm kavramı, Schumpeter’in, modern devletin oluşumunu açıklamasında merkezi bir yere sahiptir. Schumpeter’e göre feodalizm döneminde iktidar; toprak ve emek gibi üretim faktörlerinin mülkiyetine sahip olmuş ve haliyle mülk gelirleriyle ayakta durmuş veya harcamalarını mülk gelirleriyle finanse etmiştir. Ancak feodalizmin krize girmesiyle birlikte prens, başta savaş olmak üzere ortak

ihtiyaçların karşılanması için toplumun genelini vergilendirmiştir. Böylece mülk gelirlerine değil, ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla yüklenen vergilere veya fiskal gelirlere dayalı bir iktidar, yani modern devlet ortaya çıkmıştır (Schumpeter, 1991, s. 102).

Fiskalizm veya devletin vergiyle finanse edilmesi, Avrupa'da feodalizmin tasfiyesiyle ortaya çıkarken Osmanlı'da kuruluşundan itibaren vardır. Osmanlı'nın devraldığı vergi devleti geleneği, Ahamenişlere, hatta Asurlulara kadar geriye gider. Çin'de de benzeri bir gelenek vardır ve bunun izini MÖ 2. yüzyıla kadar sürmek mümkündür (Deng, 2022). Vergi devleti veya fiskalizm, günümüz devletleri için de söz konusudur. Modern devletin harcamalarını finanse etmesi, temelde fiskal gelirlere, yani vergilere dayanır. Feodalizm gibi mülk iktidarları hariç, devletlerin genel niteliği, harcamalarını vergiyle finanse etmesidir ve bu yönüyle fiskalizm, sadece Osmanlı değil bütün devletler için geçerlidir.

Genç'in fiskalizme yüklediği anlam, "hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir." (Genç, 2014a, s. 60). Bu anlamdaki fiskalizm, bütün devletler için olduğu gibi şirketler ve hatta bireyler için de geçerlidir. Devletler gibi bütün bireyler ve şirketler de gelirlerini artırmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemek ister. Bu durum, özellikle kapitalist sistemdeki birey, şirket ve devletler için söz konusudur, çünkü kapitalizmin temel ilkesi, kâr maksimizasyonu veya sermaye birikimidir. Modern dönemde bazen vergi gelirlerini azaltıp ekonominin tam istihdama ulaşmasını öngören politikalar izlenilmektedir ancak bu tür politikalar, vergilerin GSMH içindeki payının, yani vergi yükünün uzun dönemli artış eğilimini etkilememektedir. Dolayısıyla hazine gelirlerini artırma anlamındaki fiskalizm, pek çok devlette görülen genel bir ilkedir.

Genç'in fiskalizm tanımlamasının ikinci kısmı şöyledir: "Hazine gelirlerinin esas fonksiyonu devletin yapması gereken harcamaları karşılamak olduğu için, fiskalizmin dolaylı bir uzantısı olarak, harcamaları kısımaya yönelik çalışmaları da zikretmek doğru olur." (Genç, 2014a, s. 60). Bu cümlemin anlamı, fiskalizmin, harcamaları kısmak veya giderleri azaltmak anlamına da geldiğidir. Gelirleri artırmak ile harcamaları kısmak birlikte düşünüldüğünde amaçlanan, bütçe denklidir. Keynes öncesi klasik dönem bütçe anlayışı, denklik üzerine kuruludur ve gelirleri artırmak ile harcamaları kısmak da bundan başka bir anlama gelmemektedir. Denk bütçe ise kamu gelir ve giderlerinin denkleştirilmesi, kamu bütçesi açık verdiğinde bu açığın kapatılabilmesi için ya gelirlerin artırılması ya da harcamaların azaltılmasıdır. Bu durumda fiskalizm için vergicilik veya maliyecilik değil, "denk bütçecilik" veya "bütçe denkliliği ilkesi", daha uygun bir adlandırma olacaktır.

5.3. Gelenekçiliğin analizi

Osmanlı iktisadi dünya görüşü ilkelerinin üçüncüsü ise gelenekçiliktir. Genç'in metinlerinin analizinde gelenekçiliğin iki temel anlamı ortaya çıkmaktadır. Bunların birincisi, "Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş varolan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlanabilir." (Genç, 2014a, s. 44). Bunu kısaca "mevcudu muhafaza edip değişmeyi engelleme iradesi" olarak ifade edebiliriz. Gelenekçilik, klasik sistemin başından itibaren yoktu, bilakis Osmanlı'nın ilk iki yüzyılında herhangi bir yenilik, "ibâdullaha (halka), mîrîye (devlete), nâfi (faydalı) ise ve kimesneye mazarratı (zararı) yoğ ise" (Genç, 2007, s. 529) benimsenirdi. Daha sonra "Yapının temel kurumları oluştuğu gelenekçilik üçüncü bir ilke olarak modele eklenmiştir." (Küçükkalay, 2007, s. 151). "16. yüzyılda sistem yerleştikten ve kendileri de bunun farkına vardıldıktan sonra, devleti aliyye-i ebed müddet ismini koyduktan ... sonra gelenekçi olmaya başladılar." (Küçükkalay, 2022, s. 345). Bu ifadelerden gelenekçiliğin, kurumsal yapıdan daha önce var olmadığı, bilakis daha sonra ortaya çıktığı ve oluşan yapıyı korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Gelenekçiliğin ikinci anlamı ise iktisadi dünya görüşü ilkelerinin 19. yüzyıldaki değişiminde ortaya çıkmaktadır. Genç, bu dönemde söz konusu ilkelerden önce gelenekçiliğin, sonra diğer iki ilkenin

değiştirdiğini öne sürer. Gelenekçilik, 18. yüzyılın sonlarında değişirken diğer iki ilkenin 19. yüzyılın ikinci yarısında, örneğin iâşeciliğin 1860'larda değiştiğini belirtir (Genç, 1999, s. 6). Eğer gelenekçilik, "mevcudu koruma ve değişmeyi önleme iradesi" ise en son değişenin gelenekçilik olması gerekirdi. Gelenekçilik, sistemin temel unsurları oluştuktan sonra ortaya çıkıyorsa, gelenekçiliğin ortadan kalkması da ancak bu unsurların değişmesinden sonra gerçekleşebilir. Eğer iâşecilik ilkesi 1860'lara kadar varlığını koruyorsa gelenekçilik de bu tarihlere kadar varlığını korumuş demektir. Mevcut yapı değişmeden gelenekçiliğin ortadan kalktığı söylenemez. Öyleyse Genç, "ilk önce gelenekçilik değişti" derken neyi kastetmekte veya bunu söylerken gelenekçiliğe nasıl bir anlam yüklemektedir? Bir başka ifadeyle klasik yapının temel ilkelerinden "önce değişen" nedir? Bu soruya, "iktisadi alanı da kapsayan genel bir dünya görüşü" cevabı verilebilir ve bu, gelenekçiliğin ikinci anlamıdır. "Önce değişen", dünya görüşü veya referans çerçevesiydi. 18. yüzyılın sonlarında, yani III. Selim döneminde Batılılaşma kararı verilerek hayata ilişkin referans çerçevesi veya dünya görüşü, geleneksel olandan Batılı olana çevrildi. Dünya görüşü değiştikten sonra klasik sistemin temel ilkeleri de kaçınılmaz olarak değişti. "Dünya görüşü", Osmanlı'nın kuruluşundan 18. yüzyılın sonuna kadar mevcuttu, ancak "zamanla oluşan dengeleri koruma iradesi" olarak gelenekçilik ise 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıktı ve 19. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürdü. Öyleyse gelenekçiliğin birinci anlamı "mevcudu koruma ve değişmeyi önleme iradesi" iken ikinci anlamı "dünya görüşü"dür.

6. Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü İlkelerinin Kritiği

İlkelerin birincisi iâşeciliktir ve bunun anlamı, "üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması"dır (Genç, 2014a, s. 41). Üretilen mal ve hizmetlerin bol ve ucuz olması, arzın artması veya arzın talepten daha fazla olması durumunda söz konusudur. Ancak Osmanlı, bir ihtiyaç ekonomisidir ve aynı zamanda verimlilik artışının neredeyse hiç olmadığı bir ekonomidir. Bir başka ifadeyle bu ekonomi, arzı artırmayla ilgilenmeyen veya objektif şartlar dolayısıyla ilgilenemeyen bir ekonomidir. Nitekim Genç'in, paragrafın başındaki iâşecilik tanımının aksine, aşağıdaki değerlendirmesinde ifade edildiği gibi, Osmanlı ekonomisi ve aynı zamanda Osmanlı elitlerinin iktisadi dünya görüşü, arzın bol olmasına yönelik bir hedefe sahip değildir:

"Dengenin korunmasında yalnız tüketimin değil, üretimin de kontrol altında tutulması gerekiyordu. Ekonomide ihtiyaç duyulan zorunlu ithalatı sağlayacak kadar bir üretim fazlası dışında, herhangi bir mal veya hizmette üretim fazlası görülmesi de arzuya şayan değildi. Çünkü emek ve kapital gibi üretim faktörlerinin kıt olduğu ve miktarların kolayca arttırılmadığı bir ekonomide, belirli bir mal veya hizmetin üretimini arttırmak için gerekli olan ilave emek ve kapitali, diğer alanlardan çekip o mal veya hizmeti üreten sektöre kaydırmakla mümkündü. Bu ise, emek ve kapitalin çekildiği alanlarda üretimin azalması ve neticede bu alanlarda üretilmekte olan mal ve hizmetlerde kıtlığın doğması ile sonuçlanacağı için tehlikeli idi." (Genç, 2014a, s. 44).

İlkeler ile bu ilkelerin Osmanlı gerçeğine yansımış biçimleri arasında, kanıtlara dayalı nedensellik bağının tespit edilmesi gerekir. Nihayetinde bir teorinin değeri, somut olguları açıklama gücüne bağlıdır. Örneğin Genç'in üzerinde önemle durduğu ihracatı kısıtlamaya, ithalatı teşvik etmeye yönelik dış ticaret politikası ile iâşecilik arasındaki bağın daha yakından incelenmesi gerekir. Ekonomiyi işler vaziyette tutmayı amaçlayan başka yönetimler, tam tersi bir politika izlemiş ve ihracatı teşvik edip ithalatı kısıtlayıcı uygulamalar yapmıştır. Ekonomiyi işler vaziyette tutmak ile ihracatı kısıtlayıp ithalatı özendiren bir dış ticaret politikası, birbirinin mütemmim cüzü olmadığı gibi bilakis birbirine karşıttır. İhracatı kısıtlayıp ithalatı özendiren kapitülasyonlar, halkın iâşesinin sağlanması veya iç piyasada mal arzının bollaşması için değil, çoğunlukla dış politika aracı olarak uygulamaya sokulmuştur (İnalçık, 1978, s. 214). İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarlara, 17. yüzyılda Müslüman tüccarlara göre daha avantajlı şartların sunulmasında, Katolik Habsburglar ve Venedik'le olan rekabetin önemli bir payı vardır. Genç'in sarahatle ifade ettiği gibi, "Osmanlılar esas olarak Habsburglarla ve onların Katolik

dünyasıyla mücadele ediyorlardı. Katolik Avrupa ile Habsburglara rakip olan ve onun dışında kalan ülkeleri korumak için özellikle kapitülasyon ilişkilerini kullandıkları çok açık olarak görülüyor.” (Genç & Özvar, 2021, s. 121). Fransa’ya 1740’ta verilen kapitülasyonda ise 1739 yılındaki Belgrad Antlaşması’nda Fransa’nın desteğini aramanın rolü bulunmaktadır (Eldem, 2013, s. 183).

Aynı durum fiskalizm ile mîrî mubayaa, müsadere ve ihracat odaklı üretimi engellemeye yönelik tutumlar için de geçerlidir. Genç, fiskalizmin harcamaları kısma yönündeki çabaları arasında mîrî mubayaa rejimine vurgu yapar ve bu uygulamanın fiskalizmi, fiskosantrizme dönüştürdüğünü belirtir. Mîrî mubayaa, “en çok gelişme potansiyeline sahip olanları cezalandırıcı ve caydırıcı, dolayısı ile kapital birikimini engelleyici bir mekanizmanın işlemesi demektir.” (Genç, 2014a, s. 232). Örneğin 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’un zahire ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan mîrî mubayaada çiftçiye buğday için on pare, arpa için beş pare ödenmiştir. Bu fiyatlar, enflasyona rağmen bir yüzyıl boyunca değişmeden kalmış ve piyasa fiyatları karşısında sembolik bir düzeye inmiştir. Bu sayede resmi fiyatlardan devlete zahire veren üreticiler, büyük ölçüde zarar etmiştir (Güran, 1986, s. 250). Aynı dönemde Avrupa’daki merkantilist yönetimler gelirlerini artırmaya, giderlerini kısma veya bütçelerini denkleştirmeye çalışıyordu ancak sermaye birikimini önleyici mîrî mubayaa türü uygulamalara başvurmuyordu. Devlet, mîrî mubayaa ile giderlerini azaltmıştır, ama bu, fiskalizmin bir gereği değildir ve bu nedenle mîrî mubayaa uygulaması, fiskalizm dışında başka açıklamaları gerektirmektedir. Aynı durum, fiskalizmi fiskosantrizme dönüştürdüğü öne sürülen (Genç, 2003, s. 378) müsadere ve ihracat odaklı üretime uygulanan yaptırımlar için de geçerlidir. Örneğin devletin trafik cezasıyla gelir elde etmesi, trafik cezalarını fiskalist amaçlarla koyduğu anlamına gelmeyeceği gibi, müsadereyle gelir elde etmesi de müsadere ile fiskalizm arasında nedensellik bağı olduğunu göstermez. Dolayısıyla mîrî mubayaa, müsadere ve ihracat odaklı üretimi engellemeye yönelik uygulamalar ile denk bütçecilik arasındaki nedensellik bağı ispata muhtaçtır.

İlkelerin geçerli olduğu süre, çoğu yerde 16-19. yüzyıllar arası olarak belirtilmesine rağmen aynı zamanda klasik dönem olarak da ifade edilmiştir (Genç, 2014c, s. 6). Fakat klasik dönemin ilk iki veya üç yüzyılında -ki İnalıcık’a (2003) göre sadece bu süre klasik dönemdir- söz konusu ilkeler geçerli değildir. Coğrafi olarak en geniş sınırlara varılması ve kurumsal gelişimin tamamlanması nedeniyle, klasik dönem olarak daha çok 16. yüzyıl ele alınmış veya ona yoğunlaşmıştır, ancak kuruluş dönemi veya 14 ve 15. yüzyıllar da klasik döneme girer, çünkü kapitalizm öncesindeki tarımsal üretim döneminin genel karakterine sahiptir. Nicelik değil nitelik açısından dönüşüm, ancak küresel kapitalizmin doğuşundan sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla klasik dönem kendi içerisinde ilkelerin geçerli olduğu ve olmadığı şeklinde ikiye ayrılabilir. İlkelerin geçerli olduğu 16-19. yüzyıllar arası, kapitalizmin dünya sahnesine çıktığı ve bazı yazarlara göre Osmanlı sistemini de etkilediği bir dönemdir. Buna karşın ilkelerin geçerli olmadığı ilk iki veya üç yüzyıllık dönem, kapitalizm öncesini ifade etmektedir. İlkelerin, Osmanlı’nın klasik döneminin bütününde geçerli olmadığı ve geçerli olduğu bölümün ise kapitalizmin yükselişine denk geldiğinin göz önünde bulundurulması, ilkelerin anlaşılabilirliği açısından önemli görünmektedir.

Değinilmesi gereken son bir husus da sistemin dönüşümüdür. Genç (2014c), bu konuda modern iktisadi büyümenin temellerini oluşturacak reformların yapıldığını ifade etmiştir. Dönüşümün anlaşılabilmesi için de kapitalist modern dünya-sisteminin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu sistem, Wallerstein’a (2006, s. 133) göre, merkez ve çevre ülkelerden oluşmaktadır ve çevre ülkelerden merkez ülkelere kaynak aktarımına dayanmaktadır. Kapitalizme entegrasyon, Osmanlı’ya merkez değil çevre ülkesi pozisyonu vermiştir. Bu ise kapitalizmin, yani sermaye birikimi ilkesinin geçerli olduğu anlamına gelmez. Bu ilke, sadece merkez ülkelerde geçerlidir. Çevre ülkelerde geçerli olan ise “sermayenin merkez ülkelerde birikimi” ilkesidir. Dolayısıyla Osmanlı, “iktidar birikimi” ilkesinden “sermaye birikimi” ilkesine değil, “sermayenin merkez ülkelerde birikimi” ilkesine geçiş yapmıştır. Kapitalizme entegrasyonla birlikte, diğer çevre ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı’da da elbette sermaye birikimi görülmüştür ancak bu durum, “sermaye birikimi ilkesi”nin geçerli olduğu anlamına gelmez. Çevre

ülkelerdeki burjuvazi, komprador olarak tanımlandığı gibi, bu ülkelerdeki sermaye de komprador olarak adlandırılabilir. Çevre ülkelerde biriken “komprador sermaye”dir ve bu sermayenin asli rolü, çevre yerine merkez ülkelerde sermaye birikimine hizmet etmektir. Hâlbuki olması gereken, “sermayenin ülke içinde birikimi” ilkesine geçiş yapılmasıdır. Bu geçiş yapılmadığı için klasik dönemde karşılaşılan sorunlar çözülmemiş, bilakis daha da büyümüştür.

7. İktidar Birikimi İlkesi

Osmanlı klasik döneminde görülen ve kapitalizm karşısında geride kalınmasına yol açan olgular, “iktidar birikimi” ilkesi çerçevesinde de açıklanabilir. Bütün sistemler, “sermaye birikimi” ile “iktidar birikimi” ilkelerine dayalı olmak üzere ikiye ayrılabilir. Wallerstein, kapitalizmi, “sonsuz sermaye birikimi” olarak tanımlamıştır. Samir Amin (2007, s. 25) ise kapitalizm için sermaye kavramı nasıl merkezi bir rol oynuyorsa kapitalizm öncesinde de iktidar kavramının benzeri bir rol oynadığını söyler. Ayrıca iktidar birikimi kavramı Brenner’da (1982, s. 36) “siyasi birikim” olarak ifade edilmiştir ve bu kavram, feodalizmde servet birikimi amacına yönelmiş iktidarın yayılmasını ifade eder. Arrighi (2000, s. 53) ise kapitalizmin oluşumunu, sermaye birikimi ile iktidar birikiminin diyalektik ilişkisine bağlar. Bu isimlerin iktidar kavramına yüklediği anlam, Osmanlı’daki iktidar biçimine bütünüyle uymamaktadır ve bu nedenle iktidar ile sermaye arasındaki ilişkinin netleştirilmesi gerekir.

Bu ilişkiye geçmeden önce servet ile sermaye kavramları arasındaki farka değinmek gerekir. Marx’ın sermayeyi kapitalizmle özdeşleştirmesinden itibaren bu kavram, feodalizmle ilişkisi üzerinden sadece sanayi üretimiyle sınırlandırılmıştır. Hâlbuki sermaye, “üretim araçları” olarak tanımlandığında sanayi üretimi için makine ne kadar sermaye ise tarım üretimi için toprağın ve ticari üretim için menkul malın da o kadar sermaye olduğu ortaya çıkar (Clark, 2007, s. 159). Dolayısıyla sermaye, sanayi üretiminde olduğu gibi tarım ve ticari üretimde de söz konusudur ve aynı zamanda kapitalizm öncesinde de bulunmaktadır. Feodalizmde tarım üretiminde kullanılan toprak bir sermaye olduğu gibi köleci sistemde üretime koşulan köle de bir sermayedir. Bununla birlikte sermaye ile servet arasında temel bir fark vardır ve servet, üretimde kullanılmayan iktisadi birikimdir. Herhangi bir iktisadi birikim, üretimde kullanıldığında sermayeye dönüşür.

Gerek kapitalizm gerekse ondan önceki feodalizm ve köleci sistemlerde sermaye (toprak) ile iktidar arasında birliktelik ilişkisi vardır. Roma köleci sisteminin patricileri ile kapitalist sistemin burjuvası, iktidar üzerinde belirleyici bir güç olduğu gibi feodalizmdeki senyör, hem iktidarın hem de toprağın sahibi olarak iktidar ile sermayeyi tek elde toplamıştır. Buna karşın Baykan Sezer’in (1988, s. 169) ifade ettiği gibi, Doğu (Çin) ve Batı (Avrupa) arasında yer alan merkezi coğrafyada, Asurlulardan itibaren iktidar ile sermaye, birbirinden ayrılmıştır. Bu devletler üretime müdahil olmamış, sadece üretimin güvenliğini sağlamak ve güvenlik hizmetinin finansmanını temin etmekle ilgilenmiştir. Dolayısıyla Batı’da görülen köleci, feodal ve kapitalist sistemlerdeki üretimi doğrudan koordine eden iktidar biçiminin veya sermaye ile iktidar birlikteliğinin, Asurlulardan Osmanlı’ya kadar gelen devlet geleneğinde bir karşılığı yoktur. Osmanlı’nın devrıldığı ve sürdürdüğü devlet geleneği, kendi misyonunu güvenlikle sınırlamış, üretimi doğrudan organize etmemiş, ekonominin işler vaziyette olmasını yeterli görmüştür. Hatta sosyal hizmetleri bile kendi üzerine almamış ve bunların vakıflar eliyle yürütülmesini öngörmüştür (Genç, 2014b, s. 15). Bu devlet geleneği, sermaye ile iktidarın ayrılığı olarak ifade edilebilir. Genç’in (2014a, s. 80) yorumu da bunu desteklemektedir: “Osmanlı sisteminde, Batı’nın aksine, iktisadi gücün siyasi güce dönüşmesi olgusu pek yoktur. Siyasi güçle ekonomik güç arasında karşılıklı etkileşim Batı’da vardır; Osmanlı sisteminde bu, hemen tamamen, tek yönlüdür. Hâkim olan siyasettir.” İktidar birikimi denildiğinde buradaki iktidar, Batı’daki köleci, feodal ve kapitalist iktidatların aksine, sermayeyi dışlayan bir karakterdedir. Bir başka ifadeyle sermaye birikimine hiçbir şekilde imkân vermeyip iktidar birikimiyle ilgilenir.

İktidar birikimi ilkesinin doğal bir sonucu, kendinden başka iktidar odaklarının oluşmasını engellemeyi içerir. Bu odaklar, siyasi ve askerî alanda olabileceği gibi ekonomik alanda da ortaya çıkabilir. Sermaye

sahiplerinin sermaye birikimiyle elde edecekleri güç, iktidar için genellikle tehdit olarak algılanır. Genç (2014a, s. 41), “İaşe ilkesi, iktisadi faaliyete bu iki açıdan ikincisi, yani tüketici açısından bakan görüşün dayandığı ilkedir.” derken, üretici veya sermaye sahiplerinin korunup kollanmadığını ifade eder. Bu bakış açısının nedeni ise sermaye sahiplerini koruyup güçlendirmenin, alternatif bir iktidar odağı üreteceği endişesidir ki bu, iktidar birikimini öngören bir siyasetin doğal tepkisidir.

Toprakta kamu mülkiyetinin hâkim olması da aynı endişenin bir sonucudur. Genç’e (2014a, s. 67) göre “Toprakta mülkiyetin devlete ait bulunmasının pratikteki başlıca amacı, kaynak dağılımını eşitlikçi bir denge içinde tutmak”tır. Gerçekte devlet mülkiyetinin temel nedeni, alternatif iktidar odaklarının ortaya çıkmasını önlemektir. Nitekim feodal Avrupa’ya bakıldığında, toprak sahiplerinin aynı zamanda iktidar sahibi olduğu veya toprak mülkiyetinin iktidar ürettiği görülür. Muhtemel bir iktidar odağının oluşmasının önüne geçmenin en kesin yolu, toprakta özel mülkiyeti ortadan kaldırmaktır.

Ziraat ve lonca sisteminde küçük ölçekli üretim biriminin desteklenmesi de aynı güdüyle açıklanabilir. Küçük ölçekli üretim birimleri alternatif bir iktidar üretemeyeceği gibi bunları lonca sistemi gibi örgütlenmeler içinde kontrol altında tutmak mümkündür. İktidar birikimine dayalı sistem, büyük ölçekli üretim birimlerini tehdit olarak algılamış ve bunların küçük ölçekli boyutlarda kalması için gereğini yapmıştır. Bu gerekliliklerden biri, kâr oranlarını ortalama yüzde on düzeylerinde tutmaktır. Bu kâr oranıyla büyük çaplı sermaye birikiminin ortaya çıkması mümkün değildir. Ziraattaki üretim birimleri ise ancak bir ailenin geçimini sağlayabileceği boyutlardadır ve çoğu kez üreticiye tam bir çiftlik bile düşmemiştir.

Mîrî mubayaa ve müsadere uygulamaları da devletin gelirlerini artırma veya giderlerini azaltma saikiyle doğrudan ilişkili görünmemektedir. Gelirleri artırmanın ve giderleri azaltmanın, yani bütçeyi denkleştirmenin pek çok yolu bulunmaktadır ve pekâlâ bu yollardan biri tercih edilerek ihtiyaç karşılanabilirdi. Ancak mîrî mubayaa ve müsadereyle asıl yapılmak istenen, sermaye birikimini önlemek veya sermaye oluşumunun belirli bir düzeyin üstüne çıkmasını engellemektir. Aynı şekilde ihracat odaklı üretimi engelleme uygulamalarının da denk bütçeyle doğrudan bir ilgisi görünmemektedir. İhracat odaklı üretim girişimleri, merkantilist Avrupa’da görüldüğü üzere, ciddi sermaye birikimleri sağlamaya namzettir ve bu durum, sistem tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Genç’in (2014a, s. 80) yorumu da bunu desteklemektedir: “Sermaye birikimi konusunda, ... sivil Müslüman veya gayrimüslim reayaya sıkı kâr tahdidi getirmeleri, siyasi gücü kolaylıkla ekonomik güce dönüştürebileceği için, birikim şansı çok daha yüksek olan askeri zümre mensuplarının mirasına el koymaları da, aynı mantığın içinde, siyaseti etkilemesi mümkün gruplarda sermaye birikimini sınırlandırma motifine bağlıdır.”

Bir başka önemli uygulama da ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eden dış ticaret politikasıdır. Bu uygulamada, iktidar birikimi ilkesinin payını görmek mümkündür. Nitekim bu durumu Genç’in şu açıklaması göstermektedir: “...devlet iktisadi faaliyetlerin dışında kalıyor. Dışında kalmayı tercih ediyordu. Bunları ancak müteşebbisler yapabiliirdi. Müteşebbisler de şişedeki gibi durmadığı için onları büyütme istemediler. Bu sebeple kapitülasyon verdiler. Bu belalı işi kâfire devrettiler. ... Özel sektörün büyüüp reayanın başına bela kesilmesini önlemek için bu yollara girmediler.” (Küçükcalay, 2022, s. 404). “Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek üzere nasıl ki devşirme usulünü benimsedilerse, benzer şekilde sermayeyi de, başına buyruk bir rakip veya siyaseti etkileyebilecek güç haline getirmemek üzere, ‘devşirme tarzı’ bir yöntemle sağlamaya çalıştılar, diyebiliriz.” (Genç, 2014a, s. 80). Genç’in bu ifadeleri, ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eden dış ticaret politikasının, iç piyasada mal arzını artırmaya değil, sermaye birikimini kısıtlayıp iktidar birikimini pekiştirme amacına matuf olduğunu göstermektedir.

Ancak kapitülasyonları, sadece iktidar birikimi ilkesiyle açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü aynı ilke, Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren vardı ama kapitülasyonlar, 17. yüzyıldan itibaren Müslüman tüccarların aleyhine olacak şekilde verilmeye başladı. Bu durumda kapitalizmin yükselişinin

ve onunla kurulan ilişkinin dikkate alınması gerekir. Çünkü bütün dünyayı farklı düzeylerde etkileyen kapitalizmin, Osmanlı'yı etkilemediğini söylemek, tarihî gerçeklerle örtüşmez. Yapılması gereken, söz konusu etkinin düzeyini hassasiyetle tespit etmektir.

Wallerstein'a (1979, s. 392) göre "sonsuz sermaye birikimi" ilkesine dayanan kapitalizm, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı üzerinde birtakım etkilere sahip olmuş, fakat Osmanlı'nın kapitalist modern dünya-sistemine entegrasyonu, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. İngiltere'nin küresel hegemonyasının başlamasında İngiliz Levant Kumpanyası'nın önemli bir yeri vardır ve benzeri şirketlerin ilkinin oluşturmuştur. Bu şirket, 1581 yılında Halep'te kurulmuş ve Akdeniz ticaretinde İngiliz üstünlüğünün başlamasını sağlamıştır. İngiliz ve Hollandalı tüccarlar başta olmak üzere Avrupalı tüccarlara, Müslüman tüccarlardan daha avantajlı imkânlar sunan kapitülasyonlar da 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren verilmeye başlamıştır. Dolayısıyla kapitülasyonlar, bir yönüyle iktidar birikimini yansıtsa da diğer yönüyle kapitalizmin Osmanlı üzerindeki nüfuzunun en belirgin göstergelerinden biridir. Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı tüccarları kan kaybederken yabancı tüccarlar, önemli bir sermaye birikimi sağlamıştır.

Bu noktada, belki daha geniş açıklamaları gerektirmekle birlikte, "Batı sermaye birikimine dayanırken Osmanlı neden iktidar birikimini esas almıştır?" sorusuna kısaca da olsa değinmek gerekir. Osmanlı'nın, iktidar birikimini öngören tutumu, yaşadığı coğrafyanın sunduğu imkânların ve bu imkânlar karşısında geliştirilen kurumların bir sonucudur. Osmanlı coğrafyası veya merkezî dünya; Mezopotamya, Nil ve İndüs nehirlerinin verimli vadilerinde sulamalı tarımın sunduğu imkânlar temelinde oluşmuştur. Sulamalı tarımın sağladığı verimlilik artışı, iktidarın vergiyle finanse edilmesini sağlamıştır. Vergiyle finansmanını sağlayabilen iktidar, finansman kaynağı sağlamak için emeği köleleştirmek zorunda kalmamış ve aynı zamanda üretimi doğrudan organize etmeye girişmemiştir. Kendisini sadece güvenliği sağlamak ve ekonomik hayatın işleyişini düzene koymakla görevli kılmıştır. Böylece sermaye ile iktidar arasında kategorik bir ayrım ortaya çıkmıştır. Bu sistem, emeğin özgürlüğünü ve asgari şartlarda yaşamasını mümkün kılmıştır. Osmanlı'nın mevcut sistemden kolaylıkla vazgeçememesinin bir nedeni de budur. Buna karşın Avrupa toprağının verimsizliği, bir yandan emeğin sömürülmesini, yani köleleştirilmesini, diğer yandan ek değeri çekebilmek için üretimi doğrudan organize etmeyi zorunlu kılmıştır. Avrupa'daki kölecî, feodal ve kapitalist sistemlerin hepsi, sermaye ile iktidarın birlikteliğinin çeşitli formlarıdır. Bu birlikteliğin amacı da yetersiz verimlilik nedeniyle iktidarın finansmanını sağlamaktır. Avrupa'daki iktidarlara her zaman sermayeyle birlikte var olmuş ve sermaye birikimi sağlamayı, kendi varlığı için zorunlu görmüştür. Bu sistem, son birkaç yüzyıl hariç, topluma kölelik ve sömürüden başka bir şey sunmamıştır. Ancak sahip oldukları sermaye birikimi ilkesi, modern dönemle birlikte kendi tarihlerini olumlu, dünyanın geri kalanının tarihini ise olumsuz bir biçimde dönüştürmüştür.

8. Sonuç

Yapılan çalışmada iaşecilik kavramının dört farklı anlamının olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlardan ikisi, Genç tarafından bu kavrama yüklenmiştir. Diğer ikisi ise iaşecilik veya provizyonizm kavramından çıkarılabilecek anlamlardır. Genç'in iaşecilik kavramına yüklediği birinci anlam, "üretilen mal ve hizmetlerin bol, kaliteli ve ucuz olması"dır. Bu anlam, verimlilik artışının olmadığı bir ihtiyaç ekonomisi gerçekliğiyle çelişmektedir. İkinci anlam, "ekonomiyi işler vaziyette tutarak halkın yaşamasını sağlamak"tır. Bu anlam ise sadece Osmanlı'nın değil, bütün devletlerin gözettiği bir ilkedir. Genç'in iaşecilik kavramına yüklediği ama bu kavramdan çıkarılabilecek üçüncü anlam, Sombart'ın feodalizm ile kapitalizmi, geçim ile kazanç kavramlarıyla ilişkilendirmesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre üçüncü anlam, köle ve serflerin yiyecek, giyecek ve barınak ihtiyaçlarının köle sahipleri tarafından karşılanmasıdır. Dördüncü anlam ise özellikle başkent nüfusunun gıda gibi bazı temel ihtiyaçlarının devlet tarafından temin edilmesidir.

İkinci ilke olan fiskalizmin Türkçe karşılığı kullanılmamıştır ve bu nedenle vergicilik veya maliyecilik diye tercüme edilmiştir. Genç'in fiskalizme yüklediği anlam, "hazine gelirlerini artırmak ve aynı zamanda giderleri azaltmak"tır. Gelirleri artırmak ile giderleri azaltmak, birbirinden farklı yönleri işaret etmektedir. Bu iki unsur, ancak "denk bütçe" ilkesi çerçevesinde uyumlu hale gelmektedir. Dolayısıyla fiskalizm; vergicilik veya maliyecilik değil, denk bütçecilik veya bütçe denkliği ilkesi olarak ifade edilebilir.

Üçüncü ilke olan gelenekçilik kavramına birbirinden farklı iki anlam yüklenmiştir. Birincisi, "mevcut sistemi sürdürmek", ikinci anlamı ise "sistemi şekillendiren dünya görüşü"dür. Osmanlı'da geleneksel dünya görüşü, kuruluşundan 18. yüzyılın sonuna kadar sürmüş, buna karşın "mevcut sistemi sürdürme ve değişimi önleme" iradesi ise 16. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

İşçiliğin, "üretilen mal ve hizmetlerin bol, kaliteli ve ucuz olması" şeklindeki anlamı, Osmanlı gerçekliğiyle bütünüyle uyuşmamaktadır. Çünkü Genç'in de ifade ettiği gibi Osmanlı bir ihtiyaç ekonomisidir ve sadece tüketimi değil üretimi de belirli sınırlar dâhilinde tutmayı amaçlamış, arzı bollaştırmakla ilgilenmemiştir. İşçilik ile ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eden dış ticaret politikası arasındaki nedensellik bağı da irdelenmelidir. Söz konusu dış ticaret politikası, "mal ve hizmet arzının bol ve ucuz olması" için değil, temelde dış politik gerekçelerle uygulanmıştır. Dolaylı olarak mal arzını bollaştırsa da bunun için yapılmamıştır. Fiskalizm, yani denk bütçecilik ile mîrî mubayaa, müsadere ve ihracat odaklı üretimi engelleme girişimleri arasındaki nedensellik bağı da irdelenmeye muhtaçtır. Müsadereyle gelir elde edilmesi, müsadereye gelir amacıyla yapıldığı anlamına gelmez; aynen trafik cezasıyla gelir elde edilmesinin, trafik cezalarının fiskalist amaçlarla konulduğu anlamına gelmeyeceği gibi.

Bu çerçevede Osmanlı iktisadi gerçekliğini daha iyi açıklayabilmek için "iktidar birikimi" ilkesi göz önünde bulundurulabilir. Wallerstein'a göre kapitalizm, "sonsuz sermaye birikimi" ilkesine dayanmaktadır. Buradaki sermaye kavramı, sanayi üretimiyle sınırlandırılmayıp "her türlü üretim aracı" anlamında kullanılırsa sadece kapitalizmi değil, kendisinden önceki feodal ve kölecî sistemleri de kapsayacak bir açıklamaya ulaşılır. Buna karşın Avrupa dışındaki merkez ve doğu toplumları ise "iktidar birikimi" ilkesiyle açıklanabilir. Buna göre aslolan, sermaye birikimi değil, iktidar birikimidir. Bu sistemde ekonominin sadece işler vaziyette bulunması ve iktidarın finansmanı için vergi ödeyebilir düzeyde olması yeterlidir. Yine bu sistemde iktidarın siyasi veya askerî hedefleri için ihracatı kısıtlayıcı ve ithalatı teşvik edici kapitülasyonlar verilebilir. Mîrî mubayaa ve müsadere gibi uygulamalar, iktidar odağı olma potansiyeline sahip sermaye oluşumunu budamak amacına matuftur. Eşitlik gibi görünen uygulamalar ise sermaye birikimini önlemek içindir, çünkü sermaye birikimi, burjuvazi örneğinde görüldüğü gibi, kendi iktidarını üretir. Tarım arazilerinin kamu mülkiyetine alınması da aynı nedenledir, çünkü feodalizm, toprak sahibi olmanın aynı zamanda iktidar sahibi olmak anlamına geldiğinin en açık göstergesidir. Kâr oranlarının düşük düzeyde tutulması, tüketici refahının gözetilmesi şeklinde yorumlansa da gerçekte mevcut iktidara potansiyel bir tehdit olarak görülen sermaye birikimini önlemeye yöneliktir. Toplum ve üretimle ilgili olduğunda faiz ya yasaklanır ya da kâr oranının çok üstünde bir faiz oranı belirlenir, ama iktidarın finansmanı söz konusu olduğunda bütünüyle aksi yönde hareket edilir.

İktidar birikimi, kavram olarak değil ama anlam olarak Genç'in metinlerinde önemli ölçüde bulunmaktadır. Osmanlı sisteminin sermaye birikimine değil de iktidar birikimine dayalı olduğuna yönelik Genç'in oldukça bol ve çeşitli ifadeleri vardır.

Verimlilik artışının düşük olduğu binlerce yıllık tarımsal üretim döneminde iktidar birikimi ilkesi, iyi işlemiş ve topluma mümkün olan en yüksek özgürlüğü ve refahı sunmuştur, ancak sermaye birikimi ilkesine dayalı kapitalizm ile rekabet edememiştir. Sermaye birikimi ilkesi, dolaylı olarak iktidar birikimini de sağlamıştır ancak iktidar birikimi ilkesi, sermaye birikimini ihmal ettiği veya bunu tamamen dışladığı için kendi iktidarını bile koruyamamıştır.

Kaynakça

- Amin, s. (2007). *Avrupamerkezcilik*. M. Sert (Çev.). Chiviyazıları.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun yirminci yüzyıl*. R. Boztemur (Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Brenner, R. (1982). The agrarian roots of European capitalism. *Past & Present*, 97, 16-113.
- Cambridge essential English dictionary*. (2011). Erişim Tarihi 08.03.2025, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/provision>
- Cin, H., & Akyılmaz, S. G. (1995). *Feodalite ve Osmanlı düzeni*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Clark, G. (2013). *Fukaralığa veda*. E. Demircioğlu (Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clark, J. B. (2007). *Essentials of economic theory*. Ludwig von Mises Institute.
- Çakır, C. (2021). İmparatorluğun iktisat tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021) hayatı, kişiliği, eserleri. *Dîvân*, 26(50), 253-281.
- Çizakça, M. (2013). Mehmet Genç ile beraber iktisat tarihi araştırmalarında geçen bir otuzbeş yıl. E. Özvar (Ed.), *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* içinde (ss. 159-172). Timaş Yayınları.
- Deng, K. G. (2022). Çin'deki vergi devletin devamı ve etkinliği, MÖ 700-MS 1911. N. Bulut (Çev.). B. Yun-Casalilla, P.K. O'Brien & F.C. Comin (Ed.), *Vergi Devletlerinin Yükselişi* içinde (ss. 419-440). Selenge Yayınları.
- Eldem, E. (2013). Mehmet Genç'in Osmanlı klasik sistemini algılayışı. E. Özvar (Ed.), *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* içinde (ss. 173-184). Timaş Yayınları.
- Genç, M. (1999). 19. yüzyılda Osmanlı iktisadî dünya görüşünün klasik prensiplerindeki değişimler. *Divan*, 6(1), 1-8.
- Genç, M. (2003). Mehmet Genç ile Osmanlı'da devlet ve ekonomi üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 369-384.
- Genç, M. (2007). Osmanlılar iktisadi ve ticari yapı. *TDVİA*, C. 33, 525-532.
- Genç, M. (2014a). *Devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2014b). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-17.
- Genç, M. (2014c). Modern iktisadi büyüme karşısında Osmanlı sistemi ve ekonomisi. *Türkiye Günlüğü*, 119, 5-14.
- Genç, M., & Özvar, E. (2021). *Osmanlı ekonomisine dair konuşmalar-I*. Ötüken Neşriyat.
- Greenwood, A. (2013). Osmanlı'da provizyonizmin uygulama alanlarına bir örnek: İstanbul'un et iaşesi. E. Özvar (Ed.), *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* içinde (ss. 185-194). Timaş Yayınları.
- Güran, T. (2011). İstanbul'un iaşesinde devletin rolü (1793-1839). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44(1-4), 245-275.
- İnalcık, H. (1978). *The Ottoman Empire: Conquest, organization and economy*. Variorum Reprints.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ 1300-1600*. R. Sezer (Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kubbealtı lugatı*. (2024). Erişim Tarihi 08.03.2025, <https://lugatim.com/s/%C4%B0%C3%82%C5%9EE>
- Küçükcalay, A. M. (2007). Kaotik bilgidен senkronik bilgiye bir iktisat tarihi teorisye: Mehmet Genç. *Dîvân*, 12(22), 107-164.
- Küçükcalay, A. M. (2022). *Mehmet Genç bir âlimin hayat ve ilim serencamı*. Ötüken Neşriyat.

- Özden, M. (2024). Content and thematic analysis techniques in qualitative research: Purpose, process and features. *Qualitative Inquiry in Education: Theory & Practice*, 2(1), 64-81.
- Pamuk, Ş. (2021). Mehmet Genç (1934-2021): Bir büyük imparatorluğun iktisat tarihçisi. *Osmanlı Araştırmaları*, 58, 325-328.
- Salzmann, A. (2013). Mehmet Genç, iktisat tarihçisi. E. Özvar (Ed.), *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* içinde (ss. 195-212). Timaş Yayınları.
- Schumpeter, J. A. (1991). The Crisis of the tax state. R. Swedberg (Ed.), *Joseph A. Schumpeter: The Economics and Sociology of Capitalism* içinde (pp. 99-140). Princeton University Press.
- Sencer, M. (1999). *Osmanlı toplum yapısı*. Sarmal Yayınevi.
- Sezer, B. (1988). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*. Sümer Kitabevi Yayınları.
- Sombart, W. (2008). *Burjuva*. O. Adanır (Çev.). Doğu-Batı Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (1998). TDK Yayınları.
- Tol, N. Ü. (2023). Mehmet Genç üzerine biyografik bir araştırma. *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 92-111.
- Wallerstein, I. (1979). The Ottoman Empire and the capitalist world-economy: Some questions for research. *Review*, 2(3), 389-398.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel kapitalizm*. N. Alpay (Çev.). Metis Yayınları.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale Turnitin tarafından taranmıştır.